

FIATAL

SIMONCSICS PÉTER

Valójában öreg szava etimológiai irodalmunknak. Magyarázói egyetértenek abban, hogy első része a *fiú~fi* szóval azonos, melynek jelentése a régiségben nemcsak 'Sohn, filius' volt, hanem 'das Junge eines Tieres; állat kicsinye' és 'kisebb méretű változata valamely tárgynak' ld. a *fia-csizma*, *ládafia* stb. összetételeket. A két első kommentátor, BUDENZ és MUNKÁCSI szerint a szó összetétel. Utótagja azonos a vogul *tajl* 'plenum, totum' jelentésű szóval, az összetétel pedig ezt jelenti: 'Grösse, Alter eines *fiu* (Sohnes, Knaben) [habend]' — ez BUDENZ álláspontja (UA 217., 293. 1.). MUNKÁCSI azon a véleményen van, hogy az utótag a köztörök *tal* 'Zweig, Ast, Stengel' jelentésű szóval azonos, amely szintén feltalálható a vogulban, így: *tāl*, 'túleveles ág' jelentéssel. „Ezek szerint — folytatja MUNKÁCSI — a fiatal olyan szerkezetnek bizonyul, mint *fia-csizma*, *fia-galamb*, *fia-veréb* ... s eredeti jelentése voltaképp fiatal hajtás.” (ÁKE 275. 1.)

Ilyen előzmények után váratlan fordulat, hogy a későbbi etimológusok, MELICH és MÉSZÖLY, úgy vélik, a szó nem összetétel, hanem egy *-tal* kicsinyítő képzőbokkal képzett szó. A *-t* és az *-l* — való igaz — a régiségben külön-külön is csatlakoztak a *fiú-fi* tőhöz (ld. *Fyota* 'nomen virorum, Männername' és *fial* 'filiolus, Söhnchen' EtSz.), de együttes előfordulásuk, a *fiatal* szón kívül nincsen.

Valamennyi vélemény — BUDENZét kivéve — megegyezik abban, hogy a szó eredetileg főnév volt, és abban is, hogy eleinte csak növekményre alkalmazták 'fiatal hajtás, novellus, germen, stirps' illetőleg 'idősebb fa gyökeréről nőtt hajtás' jelentéssel. BUDENZ — a szó általa adott jelentéséből ez nyilvánvaló — melléknévnek tartotta a *fiatalt*.

Ami MELICH és MÉSZÖLY véleményét illeti, egyet lehet érteni avval, hogy a *fiatal* képzett szó. Ebből következően avval is, hogy a *-tal* képző. Figyelmet ébresztőnek — bár, amint alább kiderül, semmi esetre sem nélkülözhetetlenek — tartom azonban BUDENZ és MUNKÁCSI vogul nyelvi utalásait. Ugyanis éppen a vogulban van egy *-tal* alakú morféma, amelyet eddig nem vettek figyelembe e szóval kapcsolatban, s ez nem más, mint a fosztóképző. A magyarban is megvan *-talan*, *-telen*; *-tlan*, *-tlen* alakban, sőt! eredetibb *-tal*, *-tel~tél* alakjában ld. a KÁLMÁN BÉLA gyűjtötte felvidéki adatokat: *hirtel*, *mezejtel*, *sájtál* (Pais-Eml. 319. 1.) valamint a *meztálláb* összetételt. Ezért írtam az imént, hogy a vogul nyelvi utalások nem nélkülözhetetlenek, csupán figyelemfelkeltők.

Tehát a *fiatal* képzett szó, melynek alapszava a *fiú~fi*, képzője pedig egy ősi ugor fosztóképző, a *-tal*. Feltehető jelentése így 'fia~fi nélkül való' azaz, mai nyelven 'fiatlan'; szófaji szempontból pedig, s itt BUDENZ intuíciója tűnik helyesnek, nem főnév, hanem melléknév.

Hamar lenne azonban azt hinni, hogy ezzel a szó történetét teljesen megmagyaráztuk. Ez az interpretáció morfológiailag is, szemantikailag is újabb problémákat vet fel.

Alaktani szempontból kérdéses ugyanis az alapszóvégi *-a* státusa. Ha a szó nem összetétel, hanem fosztóképzővel képzett szó, akkor ennek az *-a*-nak nem kell feltétlenül tövéghangzónak lennie, éppúgy lehet egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel is. Erre mutat a fosztóképző mai használatán túl (pl. *ize-tlen*, ahol az *-e* egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel) a nyelvjárási *fétal* (MTSz) adat is, amelyben — úgy tűnik — nincsen semmilyen tövéghang, azaz egy **fi-tal* alaknak felel meg.

Jelentésanilag a következő dilemmával állunk szemben: ha a *fiatal* feltehető jelentése csakugyan 'fia nélkül való, fiatlan' volt, akkor ez nemcsak a 'friss hajtást' jelenthette volna, hanem — hogy a növényvilágban maradjunk — éppúgy jelenthette volna 'meddő fát, ágat, növényt', hiszen az is 'fiatlan'. Ilyen jelentést azonban nem tudunk kimutatni.

De idézzük fel most azt a képet, melyet az egyik első jelentés sugall, 'az idősebb fát a gyökeréről nőtt hajtásával együtt'. Az idősebb fának, koránál (=ivarérettségénél) fogva van fia, azaz **fia-s*, a gyökeréről nőtt hajtásnak pedig, szintén koránál fogva, hiszen **ifjú* (=ivaréretlen), nincs fia, azaz *fiatal*. Mint látható, a nyelvi oppozíció jelentésteret kétszintű. Az egyik szintet a korra vonatkozó *öreg* vs. **ifjú* ellentét képviseli, a másikat pedig a kortól függő tulajdonságon alapuló **fia-s* vs. *fiatal* ellentét:

uralkodó (korra vonatkozó) tulajdonság: *öreg* vs. **ifjú*
 alárendelt (kortól függő) tulajdonság: **fia-s* vs. *fiatal*

Ne tévesszük közben szem elől az eredeti képet, 'az idősebb fát' és a 'gyökeréről nőtt hajtást'. A régiségben nem tudunk kimutatni a növényekre vonatkozólag sem 'ifjú', sem 'fias' jelentést. (Jelenlétük az oppozícióban csak logikailag indokolt, ténylegesen azonban nem szerepelnek benne. Ezért jelöltem meg őket **-gal*.) Az előbbi legrégebbi előfordulásában is emberre vonatkozott, az utóbbi pedig állatra. Marad tehát az oppozíció kifejezésére az *öreg* vs. *fiatal* pár, melynek tagjai eredetileg más-más (jóllehet ontológiailag összefüggő) osztályozásban jelöltek.

Végezetül két megjegyzést kell itt tennem. Az egyik az, hogy voltaképpen nem ismeretes, hogyan nevezték azt a bizonyos 'idősebb fát'. Az *öreg* megjelölést csupán munkahipotézisként alkalmaztam. (Jelenléte — éppúgy, mint a *fiasé* és az *ifjúé* — csak logikailag indokolt az oppozícióban.) Fel lehet tenni, hogy nem jelölték meg, egyszerűen *fának* nevezték. Ebben az esetben oppozícióknak csak egyik tagja jelölt, a *fiatal* illetőleg a *fafiatal*. A másik megjegyzésem pedig arra az előbbieken már felvetett kérdésre ad választ, hogy a *fiatal* miért nem jelentett *meddőt*. Valószínűleg azért, mert a fentiekben rekonstruált oppozícióban, *fa* vs. *fafiatal* (az utóbbi tagot 'a gyökérről nőtt hajtás' jelentésben véve) a meddőségnek, mint tulajdonságnak, egyszerűen nem volt helye, fel sem merülhetett. Miután a növényvilágban az *ifjú* szó ismeretlen volt, a *fiatal* — ott — előbb ezt is, később pedig, az élővilágra való általános elterjedésével csakis ezt jelentette, hiszen az eredeti kép — itt — nem volt alkalmazható. Így vált a *fiatal* az *ifjú* szinonimájává.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BÁRCZI GÉZA: Magyar Szófejtő Szótár Bp, 1941.
2. BUDENZ JÓZSEF: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana Bp, 1884—94.
3. GOMBOCZ ZOLTÁN — MELICH JÁNOS: Magyar Etymológiai Szótár Bp.
4. KÁLMÁN BÉLA: Tájszómagyarázatok (Pais-emlékkönyv Bp, 1956.)
5. KERTÉSZ MANÓ: A magyar mondat ősi sajátosságairól (MNy 10: 57—68. l.)
6. SZ. KISPÁL MAGDOLNA: Das ungarisch-mansische Karitivsuffix Bp., 1957.
7. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I—II. köt. Bp., 1967, 1970.
8. Magyar Nyelvtörténeti Szótár Bp., 1890.
9. MÉSZÖLY GEDEON: Fialim szeressétek egymást... (MNy 29: 212—218. l.)
10. MUNKÁCSI BERNÁT: Árja és kaukázusi elemek a finn—magyar nyelvekben Bp., 1904.
11. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár Bp, 1893.

A NEW ETYMOLOGY OF THE HUNGARIAN WORD *FIATAL* 'YOUNG'

by

PETER SIMONCSICS

The author explains the Hungarian word *fiatal* 'young' as a derivative of the word *fiú* ~ *fi* 'son' formed by an ancient Ugric privative suffix *-tal*.